

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. І. ОГІЄНКА В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ: ВИКЛАДИ, НАВЧАЛЬНО- МЕТОДИЧНА РОБОТА І НАУКОВІ СТУДІЇ (1915-1920 рр.)

На основі архівних та опублікованих джерел, праць українських вчених досліджується науково-педагогічна діяльність приват-доцента, екстраординарного професора Івана Огієнка в університеті св. Володимира і двох українських університетах – Київському народному і в Кам'янець-Подільському державному в 1917-1920 рр.: виклади історії східнослов'янського наголосу, історії української культури та історії української мови, участь у навчально-методичному забезпеченні навчального процесу, а також наукові студії вченого.

Ключові слова: Іван Огієнко, університети України, навчальні дисципліни, наукові праці, навчальні посібники.

Постать видатного українського вченого, організатора і керівника національної вищої школи, державотворця, невтомного громадського діяча й оборонця українських інтересів Івана Огієнка справедливо увійшла до пантеону самовідданих борців за демократичну, європейську Україну, кращу долю українства, його політичне, етнічне і культурне міжнародне визнання, входження до цивілізованого, культурного світу.

Однією із сторінок біографії вченого на батьківщині стала його науково-педагогічна діяльність, яка, зокрема у кам'янець-подільський період, накладалася на складну та пріоритетну державно-управлінську, адміністративно-керівну, а також громадську роботу, що вимагало від нього великого напруження і раціонального розподілу сил, витрачання понад норму часу. Утім від викладацької праці він не відмовлявся, оскільки вважав за необхідне брати безпосередню участь у формуванні наукового світогляду майбутньої української інтелігенції, покликаній служити українському національному відродженню, передавати їй свої знання, сприяти в оволодінні літературною українською мовою.

Дослідники спеціально не з'ясували зазначений аспект Огієнкової професійної діяльності, хоча окремими фрагментами представили його у різних працях [1-4]. Це і спонукало автора взятися за розробку теми про Івана Огієнка як науково-педагогічного працівника різних університетів, що є актуальним для нинішньої України, яка реформує свої виші на європейських засадах, формуючи при цьому новий тип вченого-викладача.

Метою статті є з'ясування основних складових викладацької діяльності вченого у університеті св. Володимира, а також Київському народному та Кам'янець-Подільському державному українських університетах упродовж 1917-1920 рр. – лекційної, навчально-методичної і наукової.

Одними з найбільш характерних рис юного і молодого Івана Огієнка була величезна працелюбність, націленість пізнавати усе нове, активно набувати знань і збагачувати свій світогляд, щоб бути більш освіченим, стати інтелігентом, краще служити своєму малоосвіченому народові. Навчаючись в російському університеті св. Володимира, студент Огієнко виявив неабиякий хист до філології, дослідної роботи, що стало передумовою його подальшого науково-

педагогічного зростання. 1909 року, захистивши кандидатську працю «Ключ Розуміння» Іоанікія Галятковського», закінчив університет з дипломом I ступеня. Як талановитого і перспективного випускника, рада історико-філологічного факультету рекомендувала його для підготовки до викладацької праці. Однак на той час від уже мав тавро «українського сепаратиста», тому Міністерство народної освіти Росії, яке перевіряло кожного претендента на професорського стипендіата, відмовилась затверджувати його у цьому статусі [5]. Не бажаючи втрачати дорогоцінний час, вступив на Вищі педагогічні курси, після закінчення яких у 1912 р. дістав право працювати на учительських посадах у київських середніх навчальних закладах. Під час навчання на ВПК несподівано розв'язалося його питання щодо підготовки до науково-педагогічної діяльності: на початку 1911 р. Міністерство народної освіти Росії переглянуло своє попереднє рішення щодо І. Огієнка як кандидата на професорського стипендіата, і змінило його з негативного на позитивне. Так йому довелося виконувати програму зі спеціальності російська мова і література. Щоправда, як наголошував сам здобувач посади, спочатку йому не надали стипендіального забезпечення, але згодом помилку виправили і призначили щорічну допомогу в розмірі 100 руб. [6, с.449]. Навчання тривало до початку 1914 р. Упродовж 1914-1915 рр. з оцінкою «весьма успішно» склав магістерські іспити з церковно-слов'янської, російської, польської і сербської мов та історії європейської і російської літератури [6, с.450].

Після того, як 33-річний магістрант прочитав у квітні 1915 р. дві вступні лекції («Жидівствуючі й їхня література» й «Наголос в слові музика»), став приват-доцентом університету св. Володимира на кафедрі російської мови і словесності [6, с.451; 7, с.190]. Його російськомовні лекції були сприйняті студентами як високомайстерні, за що нагородили молодого вченого гучними і тривалими оплесками [8, с.389]. Здавалося, перед Огієнком відкрилися серйозні науково-педагогічні перспективи. Однак його викладацька діяльність несподівано перервалася через евакуацію вишу (крім медичного факультету) до Саратова у зв'язку з подіями Першої світової війни. Якоюсь мірою її компенсувала учительська праця спочатку у приватній, згодом у державній гімназіях. А 1916-го, коли історико-філологічний факультет університету св. Володимира повернувся до Києва, відновив свої виклади для студентів, які щосуботи слухали його лекції з історії східнослов'янського наголосу. Цей курс не був обов'язковим, належав до дисциплін, що підлягали вибору слухачів, і не підсумовувався іспитом. Вчений працював ритмічно, доки у зв'язку з лютневими подіями 1917 р. у Петрограді студенти не перервали одну із його лекцій, бо була потреба використати велику аудиторію для мітингу з нагоди революції [6, с.450-451].

Після повалення самодержавства українство прокинулось і відчужу нові політичні віяння, воно скористалося новими свободами, зокрема зняттям заборони на українське друковане слово. Іван Огієнко став його активним науковим пропагандистом, домагався запровадження української мови у навчальний процес шкіл різних типів. Він видав невелику, але змістовну працю «Рідна мова в українській школі», яка стала своєрідним маніфестом відродження своєї мови і потреби вивчення її у суспільстві і навчальних закладах. На весь світ автор патріотично стверджував: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомости. Це форма нашого життя, життя культурного й національного. Це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її скарб. І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності, і вона розпорозиться поміж дужим народом... Ми повинні більше знати свою мову, бо завше в силі того знання і сила національного руху, сила національного самоосвідомлення» [9, с.19-20].

Цією та низкою інших філологічних праць, таких як «Вчімося рідної мови: нариси про мову українську» (К., 1917. — 32 с.; 1918. — 48 с.), «Рідна мова в українській школі: замітки з методики української мови» (К., 1918. — 32 с.), «Українська граMATика» (К., 1918, — 128 с.), «Українська мова: бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (К., 1918) та ін., І.І. Огієнко зарекомендував себе надзвичайно активним українським вченим-філологом, фактично увів себе до кола щирих патріотів, які взялися за національне відродження українців, починаючи з повернення їм рідної, такої багатотраждальної за царату, мови, надання їй офіційного права бути вживаною скрізь.

Сподіваючись на негайне запровадження української мови, а не «малоросійського говору», до шкільного ужитку, вчений запропонував програму її викладання з покажчиком літератури, виробив закон українського правопису з історичним підтекстом, а також орфографічний словник української мови [2, с.18]. Він був на високому емоційному піднесенні, прочитавши у першій відозві Української Центральної Ради (УЦР) про «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих». До того ж, Міністерство народної освіти революційної Росії своїм циркуляром висловилося за запровадження у вищих навчальних закладах на території України кафедр українознавства — української мови, літератури, історії й права [10, с.389]. І вже у квітні 1917 р., коли студенти повернулися до аудиторій після участі у довготривалій пропагандистській кампанії з нагоди повалення самодержавства, він, всупереч офіційним настановам, вирішив здійснити свою давню мрію і почав читати україномовні лекції з історії української мови [6, с.451]. Про те, як сприйняли цей, з дозволу сказати, антидержавний демарш, джерел, на жаль, не виявлено. В опублікованих протоколах ради університету про це не має жодної згадки. Та й сам І.І. Огієнко у своїй автобіографічній праці про неї не повідомляє. За М.С. Тимошиком, сміливе починання молодого приват-доцента підтримав маститий професор І.В. Шаровольський, утім інші русифіковані представники професорсько-викладацької корпорації, українці за походженням, не поспішали наслідувати їх, очевидно, чекаючи на відповідні розпорядження з Петрограда (у Міністерстві народної освіти розглядалося питання про запровадження в університеті св. Володимира кафедр українознавства). Зрештою, і цей невеличкий прецедент, який не набув резонансу, незабаром вичерпався, оскільки «великоруська» більшість професури затаврувала його [1, с.53].

І.І. Огієнко з нетерпінням чекав рішення щодо відкриття українських кафедр. 17 серпня 1917 р. він направив УЦР підготовлену ним записку «Про українські кафедри», у якій наголосив на значенні університетського українознавства в житті українців, а можливе відкриття відповідних кафедр розцінив як важливий крок на шляху «українізації університетів на нашій рідній землі» [11]. Він вважав, що навколо кожної із них згуртується українська молодь, а відтак може розпочатися очолювана кафедрами науково-культурна робота як в університеті, так і поза ним (малось на увазі відкриття семінарій і гуртків із вивчення української мови, літератури, історії й права). Аби це сталося якомога швидше, вчений пропонував домогтися відкриття цих кафедр уже в новому навчальному році, допустити до них, крім професорів, ще й приват-доцентів (прецедент мав місце у кількох периферійних російських університетах, і І.І. Огієнко розраховував, що йому, як одному із українознавців, може випасти доля зайняти кафедру української мови) [12]. Але Центральна Рада не відреагувала на звернення вченого. Тим часом голова Тимчасового уряду О.Ф. Керенський і міністр освіти С.С. Салазкін 19 вересня 1917 р. підписали постанову «Про заснування в університеті св. Володимира чо-

тирьох кафедр українознавства», за якою у згаданому вищій мали з часом мали працювати на історико-філологічному факультеті кафедри української мови, української історії й української літератури, а на юридичному – кафедра історії західноноруського права, з обов'язковим україномовним викладанням. У зв'язку з цим запроваджувалися додаткові посади науково-педагогічних працівників – три ординарних та одного екстраординарного професорів. На останню посаду могли претендувати також особи, які мали ступінь магістра і викладали як приват-доценти в одному з російських університетів або в інших вищих навчальних закладах щонайменше три роки [13, с.3]. Отже, І.І. Огієнко не міг брати участі у конкурсі на заміщення вакантної посади, оскільки ще не захистив магістерської дисертації і не мав трирічного стажу викладацької роботи.

Разом з тим він прилучився до процесу заснування у Києві народного українського університету (КНУУ), у якому був лектором української мови й одночасно секретарем історико-філологічного факультету. Заклад відкрили за участі офіційних і духовних осіб, а також широкої громадськості 5 жовтня 1917 р. На офіційному великодушному святі відкриття І.І. Огієнко виголосив заплановану академічну промову «Українська культура», яка справила на присутніх велике враження, стала предметом обговорення в різних громадських колах. За згодою вченого Генеральний секретар військових справ С.В. Петлюра розпорядився видрукувати текст доповіді 100-тисячним накладом й розповсюдити серед українізованих частин російської армії для підвищення рівня національної свідомості солдатів-українців [6, с.452].

Керівництво КНУУ ще до свята відкриття вирішило запровадити для студентів історико-філологічного факультету навчальний курс під назвою «Українська культура», розроблення і викладання якого доручило І.І. Огієнку [14, с.31]. Про зміст цієї дисципліни можна судити із опублікованого у 1918 р. курсу лекцій [15] (як наголосив сучасний фаховий огієнкознавець М.С. Тимошик, поспішність, з якою готувався цей текст до друку, на жаль, спричинила значну кількість помилок як граматичного, так і стилістичного характеру, погіршності у посиланнях [16, с.330]). Він складався з таких розділів: 1. Українська культура за давні віки. 2. Вплив української культури на московську. 3. Українська культура XIX-го віку. 4. Тернистим шляхом (про кривди народів українському). Кожен із них мав невеличкі підрозділи: у 1-му і 2-му – по 10, 3-му – 4 і 4-му – 27. У вступній частині І.І. Огієнко обґрунтував необхідність вивчення цієї дисципліни тим, що у зв'язку з прийняттям у червні 1917 р. І Універсалу УЦР, який націлював українство самим організовувати своє національно-територіальне життя і зумовив «гостру форму» руху українського народу до своєї автономії, висвітлення історичного розвитку культури українців дає змогу з'ясувати, «чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків? Чи народ наш – окремий народ, чи він же має свою культуру – культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя? Чи справді нам потрібні окремі школи з нашою мовою, окремі університети, чи може це тільки наші вигадки, як про все це тепер кажуть несвідомі люде?» [15, с.3].

Судячи зі структури і змісту навчальної дисципліни, студенти вперше у практиці вищої школи отримували знання з історії культури українського народу. Курс І.І. Огієнка, орієнтований на озброєння студентів сумою історико-культурних знань з довготривалого історичного періоду (XI-XIX ст.), зробив справжній пролив у вищівськомому українознавстві, став відчутним вкладом у підготовку власне українських істориків і філологів, формування їх національного світогляду.

Крім зазначеної початкової дисципліни, І.І. Огієнко викладав на історико-філологічному факультеті один із першорядних та основоположних курсів –

історію української мови, яка також уперше пробилася до вишівської аудиторії і була предметом захоплення студентської молоді (послухати ці лекції приходили студенти з інших київських вишів, де таких дисциплін не викладали). Усі свої напрацювання лектор згодом використовує у значно ширших викладах цієї дисципліни для студентів іншого вищого навчального закладу.

Влітку 1918 р. проводилися офіційні заходи із перетворення народного українського університету в Київський державний український університет. При вирішенні кадрового питання рада лекторів КНУУ запропонувала Міністерству освіти затвердити низку викладачів у штатному розписі нового вишу. Серед новопризначених екстраординарних професорів значився й І.І. Огієнко [17], хоча було зрозуміло, що свою викладацьку діяльність йому згодом доведеться перенести до далекого від столиці Кам'янець-Подільського. Утім щодо вченого, який офіційно входив складу лектури народного університету і мав наукові регалії, було дотримано належної етики як з боку керівного органу закладу, так і міністра освіти М.П. Василенка, який видав відповідний наказ.

Як приват-доцент університету св. Володимира і одночасно лектор КНУУ та екстраординарний професор КДУУ, вчений працював над виконанням своєї власної наукової програми, матеріалізованої як уже в згаданих вище, так й семи інших, переважно невеликих за обсягом працях 1917-1918 рр. Вони мали як суто науковий [18-19], так і практичний для педагогічних кіл характер [20-24], оскільки були орієнтовані на методичне забезпечення навчального процесу з української мови у різних школах.

Нову сторінку науково-педагогічної біографії Івана Огієнка відкрила поява Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), до заснування якого він прилучився найактивніше і вже з травня 1918 р., за наказом міністра освіти Української держави, виконував обов'язки ректора на той час ще не створеного вишу. Про цю складну і дуже відповідальну діяльність вченого історики незалежної України створили значний масив праць, назвавши його фундатором і організатором цього справді національного і унікального як за мірками того часу закладу.

Активно займаючись вирішенням організаційних, юридичних, кадрових, матеріально-технічних та інших питань, пов'язаних із підготовкою закладу до функціонування, І.І. Огієнко (за наказом міністра освіти й мистецтва, з 12 жовтня 1918 р. повноцінний ректор) працював над виробленням навчальних планів підготовки фахівців спочатку на трьох факультетах – історико-філологічному, фізико-математичному та богословському. На його переконавання, український характер вишу мав позначатися у першу чергу на вивченні у державному університеті групи українознавчих дисциплін, таких як українська мова, українська література, історія України, історія української культури, географія України, українське право тощо. Для цього і підбиралися науково-педагогічні кадри, як правило етнічні українці, що добре володіли рідною мовою, могли викладати українською.

Після відзначення пишного свята відкриття, яке надовго запам'яталося його учасникам, університет приступив до навчальної праці. І.І. Огієнко перші місяці, через брак достатньої кількості науково-педагогічних кадрів, на громадських засадах виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету. Академічне навантаження розподіляли на засіданні викладацького колективу цього підрозділу. Огієнкові дістався курс історії української мови, який він викладав раніше, але у меншому обсязі (у народному університеті навчання тривало 3, у державних університетах – 4 роки). Згідно з університетською практикою, професура і приват-доценти, які вперше займали ті чи інші кафедри (обов'язкові навчальні дисциплі-

ни, які завершувалися іспитами) повинні були прочитати вступні лекції перед різношерстою аудиторією (викладачі, студенти, представники громадськості). Свій лекторський дебют у К-ПДУУ екстраординарний професор (за ним зберігся цей статус і в цьому виші) 1 листопада 1918 р. провів з історії української мови (тема лекції, на жаль, не зафіксована), у присутності «запрошеного місцевого громадянства» [25, с.522]. Приват-доцент Л.Т. Білецький, який також побував на цій лекції, згодом писав, що аудиторія, розрахована на 200 осіб, де І.І. Огієнко читав взагалі першу в історії вишу лекцію, «ломила» від слухачів-студентів і приватних осіб та професорського складу університету. ... В гарній промові, з якою ректор звернувся до студентів, і заохочував їх до наукових студій у всіх ділянках українознавства та інших галузів на добро української культури та українського народу. Ця перша лекція була справжнім триумфом того єднання професури і студентства в однім гучнім голосі першого викладу в мурах університету. Спостерігаючи те захоплення студентства, те підняття, той настрій, я був глибоко переконаний, що університетська наука в рідній мові без російських традицій в минулому, без тієї боротьби між реакційною професурою, цією бюрократією офіційної науки, і прогресивним, ідеалістично настроєним студентством, втворює нову традицію, цілком відмінну від тієї, якою хоріла університетська робота в російських університетах. [...] Другу годину свого викладу проф. Огієнко присвятив уже своїй черговій дисципліні по розкладу» [26, с.144-145].

Оскільки для вивчення цієї дисципліни практично не було навчальної літератури, вчений взявся за вироблення курсу лекцій, який мали намір опублікувати. За тижневиком «Освіта», вже у грудні 1918 р. університетська літографія видрукувала перші 3 лекції з історії української мови професора І.І. Огієнка, а студенти почали розповсюджувати їх у своєму середовищі за кошти [27, с.26]. Після закінчення навчального року він видав першу частину його, яка не повністю відповідала навчальній програмі перших двох семестрів [28]. Перешкодою стало призначення ректора К-ПДУУ з 5 січня 1919 р. на посаду міністра освіти УНР (із залишенням на посаді керівника вишу) і, як наслідок, переїзд до столиці для роботи в міністерстві та уряді. Щоправда, у весняному семестрі 1918-1919 навчального року професор таки частково викладав свій курс студентам трьох факультетів. Цьому сприяло те, що, по-перше, під час роботи уряду і міністерства освіти у Вінниці (лютий – початок березня 1919 р.), І.І. Огієнко не раз навідувався до Кам'янка-Подільського, а згодом 11 березня, за рішенням Ради Народних Міністрів (РНМ), міністр зі своїм невеликим міністерським штатом розмістився в будинку К-ПДУУ, де пробув до кінця березня. За цей час, доки не довелося відбути до Галичини, він у пришвидшеному темпі виконував свої ректорські й професорські обов'язки щодо навчання студентів із дорученої дисципліни.

В еміграції опублікований у Кам'янці-Подільському «Вступ до історії української мови» автор увів до більш ґрунтовної праці – «Історії української літературної мови» (Вінніпег, 1949). Власне, з її перших розділів і можна судити про теми лекцій, які І.І.Огієнко читав у 1918-1920 рр. у К-ПДУУ. Це – розділ I «Постання української мови», де розглядалися питання про прайндоевропейську добу, теорію народження мов, їх поділ на різні групи, праслав'янську мову, постання української мови, про українську землю й український народ, українські племена, територію їх розселення, білоруську та російську мови, обґрунтовував відсутність спільної «руської» мови, відмінність української мови й «раси», викривав царську політику «исконного єднання руських наречій», доводив необґрунтованість мовних теорій російської школи, переконував що українська мова не є наріччям.

У розділі II аналізуються назви «Русь-Україна-Малоросія», в III розділі «Мова народна й літературна» увага звернена на народну мову як джерело лі-

тературної, мовну базу розвитку літературної мови, вплив говірок на літературну мову та вплив останньої на мову народну.

Невеликі за обсягом розділи IV-XV присвячені початкам української літературної мови як за княжої, так і литовської, польської і московської доби, зменшено чисельності населення України у XVIII ст., добі відродження (І. Котляревський), Т. Шевченку як творцю української літературної мови, ідеологу і творцю цієї мови П. Кулішу, каменярам української літературної мови (М. Вовчок, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, О. Білозерська, О. Кониський, М. Копивницький, М. Коцюбинський, Б. Грінченко та ін.), розвою національної свідомості й літературній мові в Галичині, державному статусу української мови тощо [29].

Звісно, що сучасні університетські курси з історії української мови більш розлогі і ґрунтовні, утім не треба забувати, що тоді творився перший національний досвід вивчення цієї дисципліни у вищій школі, який з часом мав бути вдосконалений. На жаль, революційний перебіг державотворчих подій не залишив для цього часу. Але розпочате було продовжене у більшовицьку добу, коли влада відразу не наважилася ліквідувати попередні здобутки у мовній політиці.

Про лекційну майстерність І.І. Огієнка один із його слухачів залишив такі рядки: «Особливо імпонували нам лекції самого ректора університету проф. І. Огієнка з української мови. Під його науковою аналізою та цікавою манерою викладів наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала, на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт наукового дослідження та аналіз поряд інших братніх (і не дуже братніх) мов слов'янських народів. Цікава порівняла метода розгляду мов, посилення на стародавні санскритські джерела, широкое використання етнічних відмінностей, все нам імпонувало і сповняло гордість за той скарб, що маємо та нічого про нього не знали. Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюбленого професора. У захопленні та піднесеному настрої розходилися ми з такої лекції, якось ніби по-іншому вже вимовляючи, вслухаючись та милуючись нашим звичайнісіньким буденним словом. Чарівною музикою звучали нам такі ординарні слова, як, «будь ласка», «дякую», «красно дякую», «прошу вибачення», «моє поважання»...» [30, с.258].

Коли розпочинався третій рік роботи університету, І.І. Огієнка у місті не було (продовжувалася еміграція в Галичині). Утім, ті, що планували навчальний процес, сподівалися, що ректор незабаром повернеться. Тому на історико-філологічному факультеті за ним залишили попередній навчальний курс (4 години на тиждень) [31]. Зрештою, він таки повернувся аж 7 листопада 1920 р., але до викладацької праці вже не приступав. Через 6 днів залишив батьківщину навіки.

У 1919-1920 академічному році вчений не покидав Кам'янець-Подільського, тож викладацьку діяльність проводив за розкладом занять на 5 факультетах (правничий і сільськогосподарський відкрилися у жовтні 1919 р.). Щоправда, розгорнути свою наукову і навчально-методичну активність так, як це було у Києві, вченому не вдалося – цю роботу найбільше стримувало виконання дуже відповідальних посадових обов'язків міністра ісповідань і головноуповноваженого представника РНМ (де-факто, керівника невеликого українського уряду з обмеженими повноваженнями). Була ще й ректорська робота. Доки 11 липня 1920 р. не відбулися евакуація державних установ і від'їзд за Збруч, він зумів опублікувати дві наукові статті, присвячені св. Дмитрію Ростовському [32] і відродженню української церкви, та низку навчальних видань, зокрема: «Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську» (2-е вид.), «Український правопис, його історія і закони», «Рідна мова в українській школі» (2-е вид.), «Історична хрестоматія української мови. Зразки нашої мови з найдавніших часів» [33, с.45],

«Головніші правила українського правопису» [34, с. 18]. Вчений багато працював над словником мови Тараса Шевченка та Івана Котляревського, заповнив багато карток з назвами творів обох діячів. Але довести цю справу до завершення не зміг через розпорошення своїх сил між серйозними державними посадами і роботою в університеті. Крім того, у місті над Смотричем він підготував до друку раніш розпочаті тексти монографій: «Ключ Розуміння Іоанікія Галіятовського, українського проповідника XVII віку» (20 авт. аркушів), «Небо Новое» Іоанікія Галіятовського» (15 авт. аркушів), а також брошуру «Брусилівське церковне цехове братство» (4 авт. аркуші) [35, с. 56]. Утім, доля цих рукописів сумна. Спішно покидаючи Кам'янець-Подільський 14 листопада 1920 р. і маючи обмежені можливості для вивезення домашньої бібліотеки (нараховувала кілька тисяч томів), у якій містилися і підготовлені матеріали для наукових праць, він не зміг вивезти все це в еміграцію. Їхній слід загубився, хоча автор згодом і робив невдалі спроби повернути собі ці рукописи через Українську академію наук.

Отже, наукова-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в університеті св. Володимира, а особливо у двох українських університетах, залишила досить яскравий слід в історії педагогіки вищої школи України. Вчений уперше у практиці національних вишів викладав історію української культури й історію української мови, які до цього не вводилися до навчальних планів, розробив відповідні програми, підготував і опублікував курси лекцій, які стали базовими навчальними посібниками для студентів. Він займався активною науково-дослідною роботою, зміг видати праці, які в умовах національного відродження, з одного боку, свідчили про його участь у становленні української філологічної науки, а з іншого, збагачували навчально-методичне забезпечення вивчення української мови у загальноосвітній та вищій школі. Частина підготовлених рукописів праць пропала. Якби не дуже широкий спектр діяльності вченого, який упродовж більш майже 15 місяців охоплював різноманітні складові сфери державного управління, що забирали час для творчої праці, його науковий і навчально-методичний доробок на батьківщині був би набагато більший. Та навіть попри це ім'я Огієнка назавжди вписано до історії національної вищої школи.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М.С. Тимошик. – Вінніпег : Укр. правосл. Собор Св. Покрови ; К. : Наук.-видав. центр «Наша культура і наука», 2000. – С. 52-54.
2. Ляхоцький В.П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В.П. Ляхоцький. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – С. 15-17.
3. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І.І. Тюрменко ; передмова Н.І. Миронець. – К., 1998. – С. 35-37.
4. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – С. 62-63, 79.
5. Свято Поділля: Видання Подільського українського тов-ва «Просвіта». – Кам'янець-Подільський, 1918. – 22 жовтня.
6. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава, 1935. – Кн. 7. – С. 444-453.
7. Історія Київського університету: монографія / І.В. Верба, О.В. Вербовий, Т.Ю. Горбань та ін. ; кер. авт. кол. В.Ф. Колесник. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2014. – 895 с.

8. З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2-х кн. / упоряд. В. Короткий, В. Уляновський. — К. : Заповіт, 1994. — Кн. 2. — 453 с.
9. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / І. Огієнко. — К., 1917. — 32 с.
10. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. / Д. Дорошенко. — Ужгород, 1932; Нью-Йорк, 1954. — Т.1: Доба Центральної Ради. — 437, XXI с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.2581, оп.1, спр.10, арк.51.
12. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.10, арк.53зв.-54 зв.
13. Вестник Временного правительства. — 1917. — 26 авг. (8 сент.).
14. Огієнко І. Українська культура. Академічна промова на відкритті Українського Народного Університету в Києві / І. Огієнко. — К., 1917. — 31 с.
15. Огієнко І., прив.-доц. Київськ. ун-ту Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: курс, читаний в Українському Народному Університеті. З малюнками і портретами українських культурних діячів / Іван Огієнко. — К. : Вид-во книгарні С. Череповського, 1918. — 272 с.
16. Коментарі // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська культура / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2001. — С. 329-330.
17. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.336, арк.60-61.
18. Огієнко І.И. Русский язык в средней школе: замечания на новую программу русского языка / И.И. Огиенко // Русский филологический вестник. — 1917. — Кн. 1-2.
19. Огієнко І. Ударение в слове «музыка»: очерк по истории ударения / И. Огиенко. — Петроград, 1917. — 25 с.
20. Молитовник мовою вкраїнською: Редагував і деякі молитви на вкраїнську мову переклав І. Огієнко. — К., 1917.
21. Граматика української мови Ол. Павловського 1818 р.: перевидання з передмовою проф. І. Огієнка. Ювілейне видання книгарні С. Череповського. — К., 1918. — 114 с.
22. Огієнко І. Рідне писання: українська граматика / І. Огієнко. — К., 1918. — 48 с.
23. Огієнко І. Курс українського языка / И. Огиенко. — К., 1918. — 325 с.
24. Огієнко І. Краткий курс украинского языка: из лекций по истории украинского языка / И. Огиенко. — К., 1918. — 240 с.
25. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. — 1937. — Кн. 8. — С. 510-522.
26. Білецький Л.Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / Л.Т. Білецький ; підгот. тексту, вступна стаття та імен. покажчик В.Р. Адамський. — Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. — 239 с.
27. Лекції проф. Огієнко й проф. Білецького // Освіта: двотижневий педагогічний журнал. — 1918. — №1. — 15 грудня. — С. 26-27.
28. Огієнко І. Історія української мови. — Т.1: вступ до історії української мови: лекції, читані в 1918-1919 акад. році / І. Огієнко. — Кам'янець на Поділлі : Студ. вид. ком-т Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту, 1919. — 88 с.
29. Огієнко І.І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. — К. : Либідь, 1995. — 296 с., іл., ім. пок. («Літературні пам'ятки України»).
30. Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління) / В. Гарба. — Нью-Йорк : УВАН, 1976. — 351 с.
31. Державний архів Хмельницької обл., ф.Р-302, оп.3, спр.4, арк.114.
32. Огієнко І. «Руно орошенное» св. Дмитрія Ростовського: відбитка із записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / І. Огієнко. — Кам'янець на Поділлі : Вид. від. Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту, 1920. — 8 с.

33. Гальченко С.І. Подвижник церкви і науки / С.І. Гальченко // Слово і час. – 1992. – №1. – С. 43-48.
34. Науковий збірник в 30 річницю наукової праці професора, д-ра Івана Огієнка. – Варшава, 1937. – 220 с.
35. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : монографія / М.С.Тимошик ; передм. М.Г. Жулинського. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с., іл. вкл., ім. пок.

On the basis of archival and published sources, the works of Ukrainian scientists, the scientific and educational activities of the assistant professor, an extraordinary professor Ivan Ohienko at the University of St. Volodymyr and two more Ukrainian universities – Kyiv national and Kamianets-Podilsky state in the 1917-1920 are being studied, namely: outlining the history of Eastern Slavic accent, history of Ukrainian culture and history of the Ukrainian language, participation in the teaching of the educational process, as well as scientific studio of the scientist.

Key words: Ivan Ohienko, universities of Ukraine, training courses, scientific papers, tutorials.

Отримано: 30.10.2016 р.

УДК 27(477)

С. О. Каленюк, А. О. Леськова

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ДУХОВНИЙ ЛІДЕР УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті досліджується внесок Івана Огієнка у розвиток духовної спадщини українського народу. Описано вплив поглиблення релігійних знань та звернення до Православної Церкви на почуття національного духу та самосвідомості українців. Висвітлено основні погляди митрополита на майбутнє церкви та головні принципи духовного виховання. Розглянуто фундаментальні твори автора на релігійну тематику, а також переклад Святого письма у контексті розширення сфер функціонування української мови.

Ключові слова: релігія, Біблія, духовне виховання, церква, народ, переклад.

Вчений, державний і церковний діяч Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) (1882-1972) був видатною постаттю, заслуги якої важко переоцінити. Багата й різноманітна творча спадщина його налічує близько двох тисяч праць, серед яких вагоме місце посідають дослідження з історії української мови і літератури, культури в цілому та історії церкви. До духовної скарбниці українського народу увійшли такі ґрунтовні праці, як «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу», «Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII ст.», «Українська церква», «Дохристиянські вірування українського народу» та ін. У своїх творах автор доводив самобутність української культури, української церкви, обґрунтовував право українського народу на боротьбу за національне відродження і здобуття власної державності, шляхом звернення до релігії та духовного виховання нації [2, с.13].

Вадим Скуратівський пише: «Це була людина справді енциклопедичних безбережних знань. Доволі пригадати, що він видає свій переклад Святого Письма. Зрозуміло, українською мовою. Доволі сказати, що він, зрозуміло, володів всією сумою будь-якого богослов'я тієї доби. Але найголовніше те, що